

# Berawerdkirina Dîwana Melayê Cizîrî û Dîwana Seyîd Qedrî Haşimî ji Aliyê Hizra Tesewufî ve A Comparison Between Mullah Ahmad Al-Jazarî And Sayyid Qadrî Hashimî's Dîwans In Terms of Sûfî Thought

M. Nesim Doru\*

## KURTE:

Di dîroka hizr û edebiyata Kurdî de rola Melayê Cizîrî balkêş e. Gelek alim, şair û zanyarên Kurd di bin bandora Mela de mane. Dîwana Mela ji vî aliyê ve di medrese û tekeyên Kurdan de bi sed salan wek metnekî pîroz hatiye nixandin. Em dikarin bibêjin ku di nav helbestvanên Kurdên Kurmanc de ê ku di bin bandora Mela de nemaye tune. Yek ji wan helbestvanan jî Seyîd Qedrî Haşimî ye. Haşimî jî wek Mela ji bajare Cizîrê ye ku navenda çand û huner û zanistê bu. Haşimî di Dîwana xwe de, ji aliyê rêbaza edebiyat û hunerê ve, Mela wekî nixekî dibîne û hin meseleyên tesewufê wekî Mela dinirxîne, lêbelê di hin meseleyên taybet de, bo nimone di mijarên îttîhad, hulûl û nixandina Hellacê Mensûr de wek nûnerekî terîqeta Xalidîtiyê şîroveyên xwe pêşkeşî me dike. Mebesta vê gotarê ji aliyê nêrînên tesewufî ve berhevkirina Cizîrî û Haşimî ye.

**Bêjeyên sereke:** Melayê Cizîrî, Seyîd Qedrî Haşimî, Hebûn, Evîn, Însan, Hellacê Mensûr.

\* Doç. Dr., Zanîngeha  
Mardin Artuklu, Beşa  
Fakulteya Edebiyatê, Beşa  
Felsefeyê, Mêrdîn, Turkiye  
Assoc. Prof. Mardin Artuklu  
University, Faculty of  
Literature, Department of  
Philosophy, Mardin, Turkey  
e-mail: nesimdoru@hotmail.  
com

## ABSTRACT:

The role of Mullah Ahmad al-Jazarî in the history of Kurdish thought and literature is remarkable. Many Kurdish scholars, poets and wise were under the influence of al-Jazarî. In that respect, Jazarî's work, al-Dîwân, was examined in Kurdish madrasahs and lodges, almost as a holy text, throughout centuries. We can say that no any Kurdish poets who was not influenced by al-Jazarî. One of these poets was Sayyid

Qadrî Hashimî. He was from the center of culture, art and wisdom, al-Jazîra, like al-Jazarî. While Hashimî deals with the literary methodology like Mela and takes into consideration many issues of Tasawuf as a follower al-Jazarî, he shows us his remarks on some special issues like union, incarnation and his approach to Hallaj Al-Mansûr as a representative of Khalidî Tarîqah. The aim of this paper is to compare Jazarî with Hashimî in the context of sufi thought.

**Keywords:** Mullah Ahmad Al-Jazarî, Sayyid Qadrî Hashimî, Existence, Love, Human, Hallaj Al-Mansûr.

## 1. DESTPÊK

Rola Melayê Cizîrî ji bo hizra û felsefeya Îslamê pir girîng e. Di Dîwana xwe de cih dide her sê rêbazên felsefeya Îslamê ku ew rêbaz Meşaiî, Îşraqîti û Felsefeya Tesewufê ne. Mela ne feylesofekî Meşai be jî, di helbesta xwe de qedrê zanîn û girîngiya vê felsefeyê nîşan dide û di vê çarçoveyê de tîkiliyê wî ya taybet bi Îbn Sîna re heye. Hin tîgehên wek *burhan*, *wacib*, *îmkan* ku di felsefeya Îbn Sîna de pir girîng in, di Dîwana Melê de jî cihên xwe digirin. Mela navê Îbn Sîna (m. 1037) du caran hildide û cih dide hin pirtûkên wî yên bi navên *eş-Şîfa*, *en-Necat*, *el-Îşarât we't-Tenbîhat* û *el-Qanun fit-Tib*. Felsefeya Îşraqê jî, ku damezrînerê wê felsefeyê Şîhabuddînê Suhrewerdî (m. 1191) bû û gelek tesîrên felsefeya Zerdeştî û Platonizma nû di wê felsefeyê de hatibûn dîtin, di Dîwana Melê de cih digire. Mela herçiqas cih dabe felsefeya Meşai û Îşraqî jî lêbelê ne Meşai û ne jî Îşraqî bû. Em dikarin eşkere û teqez bibêjin ku Mela, di mijarên hebûn û zanînê de, di meylariyên xwe yên taybet ên wek şîrovekirina evînê de û di sembola û tîgehên tesewufî de ku di dîwana xwe de bi kar anîne, li ser şopa felsefeya tesewufê meşiyayê û bûye “Îbn ‘Erebî an jî Mewlanayê Kurdan”.

Mela ji bo hizra Kurdî xwedî roleke mezin e. Ev rol jî du aliyên ve tê dîtin:

Ya ewil, Mela pêşikêş û serokê helbest û edebiyata Kurdî, nemaze zaravayê Kurmancî ye. Ji zemanê Mela ve û heya îro jî helbestvanên Kurdiya Kurmancî di bin bandora Mela de mane. Helbestvanên edebiyata klasîka Kurdî yên wek Remezan Cizîrî, Feqî (m. 1641) û Xanî (m. 1709); helbestvanên serdema modern ên wek Hacı Qadirê Koyî (m. 1897), Cegerxwîn (m. 1984), Hejar (m. 1990) û gelek helbestvanên din jî bûn şakirdên Melayê Cizîrî.

Ya duyem; Mela, cara yekem felsefeya Tesewufê di forma Kurdî de aniye ziman û ji bo hizra Kurdî bû mînaheke bê hempa. Ya rastî berî Mela jî hin feylesofên Kurd ên wekî Hellacê Mensur (m. 922), Şîhabuddînê Suhrewerdî (m. 1191), Şemseddînê Şehrezorî (m. 1288), ‘Eynu’l-Qudatê Hemedanî (m. 1131), Mele Ebdurrehman Camî (m. 1492) û Baba Tahirê Uryan (m. 1055) derketibûn, lêbelê Mela felsefeya tesewufê cara yekem bi zimanê Kurdî vesaz kir. Mela di *Dîwana* xwe de li ser gelek babetên felsefî wek ontoloji, zanîn û evînê sekiniye û li ser şopa Hellacê Mensur

û Muhyiddîn İbn ‘Erebî (m. 1240) felsefeya tesewufê gihandiye hizra Kurdî. Yek ji wan kesên ku di bin bandora Mela de maye, Seyîd Qedrî Haşimî (m. 1961) ye ku xwedî diwanek kamil e. Bandora Mela ya di dîwana Seyîd Qedrî Haşimî de hem ji aliyê edebî, hem ji aliyê hizrî ve tê dîtin.

## 2. SEYÎD QEDRÎ HAŞIMÎ Û DÎWANA WÎ

Seyîd Qedrî Haşimî, di sala 1898ê mîladî de li Cizîra Botan hatiye dinyayê û di sala 1961ê mîladî de wefat kiriye. Navê wî yê tam Seyîd Muhemmed Qedrî Hezîn Haşimî ye. Di *Dîwana* xwe ya bi navê *Dîwana İrfan* de mexlesên ‘Qedrî’, ‘Hezîn’, ‘Zeynî’ û ‘Bedrî’ bi kar anîne. Malbata Seyîd Qedrî malbateke seyîd in û neseba wan digihîje Hezretê Huseyin ku di *Dîwanê* de ev babet wek taybetmendiyeke sereke xuya dike. Bo nimûne di helbesteke xwe de wuha dibêje:

Kî menem Qedrî ewladê resûl ez ehlê wefa  
Kî menem şublê Huseyn alê ‘Elî ebdê Xuda  
(Haşimî, 1969, r.23)

Seyîd Qedrî ji zarokatiya xwe ve di medreseyên Cizîrê de dest bi xwendina ilmên dînî û edebî kiriye. Perwerdeya xwe ya medreseyê li Cizîrê li cem alimekî mezin ê wê demê Mele Ebdurrehmanê Hoserî tamam kiriye. Li gorî agahiyên ku di destê me de ne, Mele Ebdurrehmanê Hoserî, hem ji aliyê zanistên olî û zahirî, hem jî ji aliyê zanistên tesewifî û me‘newî ve alim û ustadekî qabil ê herêmê bû û yek ji xelîfeyên terîqeta Qadirî bû. Dîsa li gorî agahiyan piştî ku Seyîd Qedrî xwendina xwe ya medreseyê xilas kir li cem Şêx Seîdê Merhûm (m. 1916) dest bi perwerdeya xwe ya me‘newî kiriye. Şêx Seîd jî ji wan rêberên me‘newî bû ku li Cizîrê bi cih bûbûn. Ew di ilmê tesewufê de zanyarekî mezin û pêşketî bû û yek ji xelîfeyên terîqeta Neqşebendî bû ku wê demê li Kurdistana Iraqê li navenda Tewîlê bi destê Şah ‘Elî Husameddîn (m. 1938) dihat meşandin. Seyîd Qedrî jî piştî wefata Şêx Seîd bûye xelîfeyê Şah ‘Elî Husameddîn. Şah ‘Elî Husameddîn neviyê Şêx Osman Siraceddîn Tewîleyî (m. 1867) ye ku xelîfeyê, damezirînerê Terîqeta Xalidî, Mewlana Xalidê Şehrezorî (m. 1827) bû. Terîqeta Xalidî, piştî Şêx Osman Siraceddîn bi wasiteya kurên wî Muhemmed Bahauddîn û Ehmed Nûreddîn û neviyê wî Şah ‘Elî Husameddîn belav bûye û li herêma Cizîrê jî bi destê nûnerên Tesewufê hatiye temsîlkirin. Seyîd Qedrî jî ji wan nûneran bû.<sup>1</sup>

Di Dîwanê de Seyîd Qedrî pir caran navê şêxê xwe hildaye û behs û medhê wî kiriye. Çend ji wan medhan di malikên jêr tèn dîtin:

1 Ji bo jiyana Seyîd Qedrî bnr. (Acar, 2012, r.291-304; Bingöl, 2008, r.143; Kaya, 1996; Yaşın, 2011).

Şahê'm Husam bedrek 'ezîm îhya dîkî 'ezmê remîm  
 Ber şefeqê xweş dicelîm tu mestê subhan î 'Elî  
 (Haşimî, 1969, r.174)

Vewesta bûm li ber dergah edîb û sadîq û salîm  
 Me dît û yek xezenfer hat Husamudînê Osmanî  
 (Haşimî, 1969, r.172)

Kanî ew bedra temam û kanî şahê min Husam  
 Kanî ew 'alîmeqam û kanî şahê min Xuda  
 (Haşimî, 1969, r.15)

Ez xulama wê şepalê, bûme heyran wê cemalê  
 Ez dikim daîm xiyalê da xuya bit şah Husam  
 (Haşimî, 1969, r.97)

Seyîd Qedrî bi qabiliyet û kûrbîniya xwe ya di ilmê Tesewufê de di demeke kin de digihîje mertebeyên me'newî. Digel van mertebeyan zanyariyên wî yên di ilmê zîman û helbestê de jî nayên veşartin. Li gorî lêkolîna me, Seyîd Qedrî di helbest û naveroka *Dîwana* xwe de ji aliyê edebî ve pir zêde di bin bandora *Dîwana* Melayê Cizîrî de maye. Lewra *Dîwana* Melayê Cizîrî demeke dirêj û heta îro jî li medreseyan Kurdan hatiye xwendin, jiberkirin û ji aliyê qesîdebêjan ve bi miqam hatiye şîrovekirin. Seyîd Qedrî jî ji ber ku di nav vê kevneşopiya herêmî de perwerde bûye, bi qabiliyeta xwe ya mezin, damezrînê helbesta Kurdî (Kurmancî) Melayê Cizîrî ji xwe re wek ustad û rêberekî fikr û helbest û evîne qebûl kiriye. Ji aliyê terz û rêbaza helbestê ve em dikarin bibêjin ku ustadê wî, helbestvanê mezin ê edebiyat û helbesta Kurdî, Melayê Cizîrî bû.

Seyîd Qedrî di *Dîwana* xwe de sê helbestên Melayê Cizîrî texmîs kirine û helbesteke wî tesdîs kiriye. Bendên ewil ên tesdîsa wî û her sê texmîsên wî ev in:

1. Texmîsa li ser helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê *Nazîkek min seherê dî*  
 Me li subhê nezerek kirbû li yarê qederek  
 Çi nuqûş bû li cemalê me dikir seyrê gelek  
 Şewîşîn pur dehişîn qet ne dî mislê wê qemerek  
 Nazîkek min seherê dî bi cemala xwe ne wek  
 Hûr û wildan û perî bû ne beşer bû ne melek  
 (Haşimî, 1969, r.76).

2. *Texmîsa li ser helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê Remzên te di canan*

Çeşmên teyê şêrîn bi me ra awirê naz in  
 Gezmê te di canan ne bi şerê ne cewaz in  
 Der 'eynê heqîqet ji me ra melhemên raz in  
 Remzên te di canan ne bi endaze dirazin  
 Her yek bi hezar rengî rewanê me dixwazin  
 (Haşimî, 1969, r.125).

3. *Texmîsa li ser helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê Ey nesîmê seherê*

Ey yarê me dil da bi te ra tu bikî lê nîgehê  
 Ji serê zulfê dixwazim ji te derman bidehê  
 Da tu mehrûm ne dêrî me ji xala cubehê  
 Ey nesîmê seherê ma di mecala sibehê  
 Sed selaman bigehîni ji me wê padişehê  
 (Haşimî, 1969, r.134).

4. *Tesdîsa li ser helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê Ey nesîmê sibehê*

Me nedî mislê te şîrîn bi vê şewq û nezerê  
 Te bi wan zulf û peran pêht û gurrî da cegerê  
 Ji fîraqa te me can lew dikî ah û keserê  
 Ji Xudê ra bigehîni dostê ji min vê xeberê  
 Ey nesîmê sibehê ma di mecala seherê  
 Sed selaman bigehîni ji me wê lebşekerê  
 (Haşimî, 1969, r.155-6).

### 3. BERAWERDKIRINA *DÎWANA IRFAN* Û *DÎWANA MELAYÊ CIZÎRÎ* JI ALIYÊ NAVEROKÊ VE

*Dîwana Irfan*, di naveroka xwe de gelek agahiyên heqîqeta tesewuf û me'newiyatê dihewîne. Em niha dixwazin munasebeta Seyîd Qedrî bi *Dîwana Melayê Cizîrî* re bi çend awayan bînin ber çavan.

#### 3.1. Hebûn

Seyîd Qedrî hem di terz û uslûbê de, hem jî di naverok û bikaranîna têgehên tesewufî de di bin bandora Melayê Cizîrî de maye. Di *Dîwana Melayê Cizîrî* de babeta herî sereke bêguman tewhîd û wehdet e. Bi gotineke din; Mela, peyrewê felsefeya wehdetu'l-wucûd (yekitiya hebûnê) ye û Seyîd Qedrî jî vê felsefeya taybet di *Dîwanê* de diparêze. Li gorî Melayê Cizîrî, eslê hebûnê yekîtî ye. Her tiştî jî vê yekitiyê zaye.

Pêşiya ku hebûn bê wucûdê, bi gotineke din pêşiya ku ‘alem bê afirandin ev yekitiya hebûnê hebû. Mela bi xwe jî bi tesîra Mihyeddîn Îbn Erebi, di *Dîwana* xwe de vê meseleya giran bi yekitiya husn û mehebbetê, an jî bi yekitiya aşiq û meşûqî tîne ziman. Ev merhele, di felsefeya tesewufê de bi navê “kenzê mexfî” yanê “xezîneya veşartî” tê binavkirin (Doru, 2012, r.143-4). Di vê merheleyê de her tişt bi yekitiyekî mutleq tê binavkirin. Melayê Cizîrî ev mesele bi vî awayî îzah kiriye:

Zatê tecella bû li zat bê ism û asar û sifat  
 Sirra hurûfen ‘aliyat xef bû di sitr û perde da

Husn û cemalê xwest evîn vêkra di yek zatî cevîn  
 Nûra qedim bû ‘işq û vîn wan lêk naz û ‘işwe da  
 (Cizîrî, 2009, r.26)

Husn û mehebbet zatek in meşûq û ‘aşiq latek in  
 Lê sûret û mir’atek in her yek di me’nayê xwe da  
 (Cizîrî, 2009, r.28)

Seyîd Qedrî jî ev mesele digel têgehên cuda wek Melayê Cizîrî îzah kiriye. Li gorî wî ew şikl û halê ku di nav veşartiyên xumamî de bûn, bi nûra ezeli ji yekitiyê li bal kesret û piranîyê ve hatiye qulipandin. Her çiqas ev halê kesretê li me xuya bibe jî di rasteqînê de hebûn û heyber (bûnewer) an jî bi têgehên Seyîd Qedrî rûh û nûr ji hev ne cuda ne. Seyîd Qedrî di her du malikên xwe yên li jêr de vê ramana xwe tîne ziman û dibêje:

Weqtê ‘alem wek xumam bû s’tûnekî nûr j’ nîvda rabû  
 Rûh ji nûrê na cuda bû ta bibit (yewmu’l-qiyam)

Rûh ji nûrê na cuda bû nagihan bedrek xuya bû  
 Ew bi ismê Heyy cela bû ez bi wî halî ve mam  
 (Haşimî, 1969, r.98)

Li gorî Melayê Cizîrî heyber û ev tiştên hatine afirandin ku em di alema jiderve temaşe dikin di eslê xwe de yek in. Rasteqîn, hebûn e û ji xeyrî Zatê Mutleq çî rasteqînên cuda jî tunene. Li hemberî rasteqîniya mutleq heyber û ev alema jiderve ji wan tiştan in ku di heqîqeta xwe de bi tunebûnê tîne binavkirin. Mela ji vî halî re têgeha “la şey/hîçiya mutleq”ê bi kar anîye. Di vê malika xwe de ev dîtina xwe anîye ziman û gotiye:

Em t k hew yat  n yeq n ism  n ji mesder mu teq  n  
Mewh m   la ey' mutleq  n 'eks  n di n v ay ne da  
(Cizir , 2009, r.28)

Sey d Qedr  j  di *D wana Irfan* de t geha "la  ey"  bi terzek  edeb    huner , wek Melay  Cizir  bi kar t ne. Dema mirov van helbest   t geh n her du helbestvan n hem shery  hev muqayese dike ev bandora ku em behs dikin h san  t  ber  avan. Sey d Qedr  "la  eyiyet" a wate tunebun   ne-kesayeta heyber  li hember zat  mutleq bi v  terz  t ne ziman:

Teyr  e'lay  sema yim b  mekan la bi mekan  
 ey  la  ey  te yim wer te biv t   te nevi

(La bi  ey') 'eyn  suweyday  me mutleq cih  dost  
Ji sema ta bi semek lew me d  zahir bi  evi  
(Ha im , 1969, r.68)

Li gor  Melay  Cizir  esl  alem    koka heb n  yekit  ye. E yay n ku em dib nin, seh dikin   dest didin her  iqas ji mere wek piran  t n d tin   cur bi cur    ewey n cuda t n nirxandin di esl  xwe de hem  yek in   ji yekitiya mutleq t n zay n. Mela v  heq qeta k r   zehmet bi hin t geh n taybet   felsefi  zah dike. Ev t geh di *D wana* Melayê Cizir  de bi "wehdeta mutleq" an j  "wehdeta sirf" hatiye binavkirin:

Wehdet  mutleq Mela n r e di qelban cela  
Zori di v  mes l  ehl  dilan  ubhe ma  
(Cizir , 2009, r.218)

Wehdet  sirf e me me reb te  i iksir  wuc d  
Em lebaleb   lebaeb bi xwe hem cam e lebaleb  
(Cizir , 2009, r.230)

Sey d Qedr , di d tina xwe ya tesewufi de meqamê wehdet  wek armanca heyber   jiyane bi kar aniy . Li gor  w  di r ya peydakirina heq qet  de lazim e ku s fuy n di r  de ne, li pey v  meqamê bigerin. Di s stema hizra Sey d Qedr  de ev meqam ku meqamê tewh d  ye, bi t geha "la la" t  binavkirin. Ev t geh n taybet di helbesta Sey d Qedr  de bi v   ikl  derbas dibin:

Biçin (la la) û (la la la) biçin tev em biçin bala  
 Be (hû) yê (hû)yê der bala dilê min tu dilê min  
 (Haşimî, 1969, r.109)

Der meqamê hîretê me nûra wehdet pêketî me  
 Der kunûzê wesletê me (la wela illa wela)  
 (Haşimî, 1969, r.20)

Di zanista tesewufê de dema yek ji ehlê rêya Heq bi perwerdeya xwe ya me'newî û mertebeyên tesewufî bigihîje meqamê wehdetê, wê demê "gehiştin (weslet)" çê dibe. Di vê gehiştinê de sûfiyê rêya Heq gencîneyên pir mezin bi dest dixê. Ew kesê ku ev meqam tecrube kirî, li hemberî heyber û 'alema jiderve êdî duyîtiyê nabîne. Êdî her tiştên ku ji hev cuda û di halê pirîtiyê de xuyane ji bo sûfî yek tîne xuyakirin. Ev pirîti mecazî ye û di heqîqeta xwe de di yekitiya di hebûnê de cih girtiye. Ev dîtina taybet a tesewufî di helbesta Mela de bi vî şiklî hatiye ziman:

Di qîdem da ezel û 'eynê ebed her du yek in  
 Sermedîyyet we dixwazit ne ezel bit ne ebed

Yek e derya tu bizan qencî çî mewc û çî hebab  
 Di esil da ku hemî av e çî av û çî cemed  
 (Cizîrî, 2009, r.278)

Seyîd Qedrî jî di dîwana xwe de felsefeya yekitiya hebûnê bi terzekî edebî û felsefî dinirxîne. Li gorî hizra wî di hemû cûreyên hebûnê de yekitiyeke mutleq û serbixwe heye. Helbestvanê me vê rasteqînê bi vî şiklî tîne ziman:

Şuhûda behrê xeybê kî bibî mecra yek e  
 Tête dîtin qetreyek ji mewc û derya her yek e

Bû'l-‘cecb mecmu‘eyê kesret xuya bit kainat  
 Ew hemî şîrazeyê cem‘iyyetê ecza yek e

Husnê dehrê çûn şêrîn e sed hezar muştâq hene  
 Baxçeyê ‘îşqê dilara min gul û re‘na yek e  
 (Haşimî, 1969, r.72-3)



### 3.2. Însan

Mijareke dî ku tê de bandora Melayê Cizîrî li ser Seyîd Qedrî tê dîtîn, şîrovekirina hebûna însan e. Ji bo Mela, mahiyet û rastiya însên yek e. Însan heyber û bûnewerekî îlahî û pîroz e. Ji xwe Mela hebûnê jî wek çemberek bêdawî dinirxîne. Di vê çemberê de hebûna însên di cihêkî navendî de ye. Însan, taybetmendî û navên xudayî di xwe de dihewîne û ji bo sîstema îlahî mîsaleke şênber e. Di dîwana xwe de mebesta Mela destnîşankirina pîrozbahîya însan e. Lê însan çiqas pîroz be jî, li hember zatê îlahî mecaz e û çî rasteqîna wî ya otonomîk tuneye. Mela vê bawerîya xwe ya taybet bi gotina xwe ya *Mewhûm û laşey' mutleq in 'eks in di nêv ayîne da* (Cizîrî, 2009, r. 28) tîne ziman. Li gorî Mela însan li hember yekîtî û hebûna teqez tişteki mewhûm e. Lê di nav sîstema 'esl û sûret, kullî û qismî, yekîtî û piraniyê de di mertebeyeke pîroz û bala de ye.

Li gorî Melayê Cizîrî, îzahkirina hebûna însan tenê bi unsurên maddî ne mumkin e. Ji ber ku însan di xwe de cewhera ruh -ku ji zatê îlahî ye- dihewîne, hebûneke pîroz û bala ye. Bi gotineke din însan tecelliya zatê îlahî ye ku ji bala hatiye xwarê. Ji ber vê yekê însan di xwe de hemî taybetmendiyan alema îlahî dihewîne (Doru, 2012, r.154-5). Melayê Cizîrî ev nêrîna xwe bi vî şiklî aniye ziman:

Sultan ji bala hate xwar lahût bi nasûtê veşar  
Peyweste bû nuqta medar dewra 'urûcê ger we da  
(Cizîrî, 2009, r.46)

Cewherê 'alî ye 'unsur me Mela  
Bilheqîqet ne ji xwar ustuqus in  
(Cizîrî, 2009, r.98).

Seyîd Qedrî jî wek Melayê Cizîrî hebûna însan wek yekûneke maddî nabîne. Li gorî wî însan, ji bo ku hebûn ji halê veşartî derkeve û bê temaşakirin sedemekî xayeyî ye. Bi gotineke din, ji bo derketina hebûnê li bal heyberê û taybetmendiyan ku di hebûna mutleq de di halekî veşartî de wek potansiyelekê hene, bi wasita însan mumkin dibe û tecelî dike. Însan di vê pêvajoyê de ku ji bala bal xwarê ve hatiye, di rolekî merkezi de ye. Însan di vê çarçoveyê de ji bo zatê mutleq sûret û neynikek e. Seyîd Qedrî vê meseleya girîng û felsefî û kûr di van malikên xwe yên taybet de aniye ziman:

Husûlê sûretê meqbûleyê insanê kamil bit  
Xered pê cewher û 'erad ne îcad ez heyûlayê  
(Haşimî, 1969, r.216)

Sirrê esrarê beşer bû nusxeyê kubrayê ‘işq  
Fennê eqwalê kemal bû hasil û me‘na yek e  
(Haşimî, 1969, r.73)

### 3.3. Evîn

Di tesewufê de meseleya evînê jî pir girîng û balkêş e. Di hizr û edebiyata Kurdî de ew kesê ku herî zêde li ser vê mijara taybet sekiniye bêguman Melayê Cizîrî ye. Lewra em dikarin bibêjin Mela “helbestvanê evînê” ye. Evîn, di tesewufê de meseleyeke ku îzahkirina wê ne hêsan e. Ji ber vê, Mela û Seyîd Qedrî her du jî di helbestên xwe de digel ku di pir cihan de behsa evînê kirîbin jî, li hember zehmetî û zorbûna vê meseleyê hişyar bûn. Lewra di îzahkirina meseleya evînê de berî her tiştî lazîm e em vê hişyarbûna wan bînin ziman. Her du helbestvan û alimên heqşînas ev heqîqet wusa anîne ziman:

Wesfên evîn û ‘işqehê husn û cemala wê şehê  
Nayêne şerh û medehê ehzen ji neqşê beşerê  
(Cizîrî, 2009, r.146)

Şerhê ‘işqî ra ez çî mî goyem muhal  
Hikmetê emrê ilahî û ezel ez nûn û kaf  
(Haşimî, 1969, r.66)

Ehlê tesewufê ji bo îzahkirina meseleyê, evîn di du qîsman de ji hev veqetandine. Ev qîsm bi navên “evîna heqîqî” û “evîna mecazî” tên binavkirin. Melayê Cizîrî, evîna rojane ya mecazî li hember evîna daîmî ya heqîqî ku ilahî û ezelî jî tê binavkirin bi qîmet nedîtiye. Li gorî wî evîna herî rasteqîn a ilahî ye. Lêbelê evîna mecazî jî bi temamî ne bê qîmet e. Evîna mecazî ji bo evîna heqîqî derince û pêlekaneke e. Lêbêle lazîm e evîna mecazî di qelbê rêwiyê heqîqet û îşqa ilahî de zêde cih negire. Mela ev nêrîna xwe ya taybet bi vî şiklî aniye ziman:

Ev hûr û perîçehre but û latê cemalê  
Der sûretê tehqîqî Mela ‘eynê mecaz in  
(Cizîrî, 2009, r.376).

Wellah ji her du ‘aleman min husnê canan e xered  
Lew min ji husna dilberan her sunê Rehman e xered  
(Cizîrî, 2009, r.446).

Seyîd Qedrî Haşimî jî, wek yek ji nûnerên ehle tesewufê û helbestvanekî peyrewê helbesta Melayê Cizîrî, di meseleya evînê de evîna îlahî ji xwe re kiriye armanc û xayê. Li gorî wî tiştên herî spehî û rind û balkêş ji çavkaniyeke îlahî tên. Lewra lazim e dilê evindar jî her daîm li bal evîna îlahî be. Seyîd Qedrî ev nêrina xwe wusa aniye ziman:

Hûr û wîldan û perî cumle ji husna te bitin  
Şeng û şox ruhqemerî pertewê şemsa te bitin  
Necm û bedrên fenerî zerre ji lem'a te bitin  
(Haşimî, 1969, r.81)

Seyîd Qedrî digel ku evîna îlahî wek armancekî paşin dibîne jî evîna mecazî jî qimêtdar dibîne. Dema di vê malika xwe ya jêrîn de dibêje “her du fincanên evînê” mebesta wî evîna heqîqî û mecazî ye. Ew malika helbestê ev e:

Min vexwar j' dest nazenînê her du fincanên evînê  
Ez diçûme şaneşînê pêşberê şahê kubar  
(Haşimî, 1969, r.31)

Ji bo her du helbastvanên me, di meseleya evînê û hev kêşekirina cureyên evînê de qelbekî paqij û temîz lazim e. Lewra qelbek dudil mumkin e ku bal evîna mecazî meyl bike û tê de wînda bibe û di dawiyê de evîna îlahî ji bîr bike. Ji bo vê, ew kesê ku telebkare evîna îlahî ye lazim e qelbê xwe ji qirêjî û pîsîtiyê paqij bike. Helbestvanên me ev heqîqet wek hev anîne ziman:

Pakîteb' û quwwetek mewzûn divêt  
Da nedit sen'et bi îdmanê xelet  
(Cizîrî, 2009, r.90)

Badeyê 'işqa îlahî ger nenûşî ney 'eceb  
Laiqê camê dibe ma ew kesê bê qelbê saf  
(Haşimî, 1969, r.66)

Di evîna tesewufî de evîna pêxember cihekî mezin digire. Melayê Cizîrî dema behsa evîna pêxember dike wê evînê bêhempa û yekta dibîne. Li gorî wî evîna du sed Zin û Şîrînan ne muqabilê hizkirina muyekî pêxember e. Malika di *Dîwana* wî de behsa vê evînê dike wusa ye:

Mûyekî ez ji te nadim bi dused Zin û Şîrînan  
 Çi dibit ger tu hesêb kî mi bi Firhad û Memê  
 (Cizîrî, 2009, r.432)

Dema Seyîd Qedrî jî behsa evîna pêxember dike qîmeta evîna Zuleyxa û Yûsuf wek mînakêkî tîne û di berhevkirina wan de bêhempatiya evîna pêxember nîşan dide. Ji aliyekî din jî dema behsa evîna pêxember dike, evîna wan pêxemberên din girîngiya xwe li hemberî evîna pêxember wînda dikin. Seyîd Qedrî evîna pêxember bi vî şiklî aniye ziman:

Çi rengê husnê şêrîn bû ji lêvan sed şeker barî  
 Bi rengê xwe çî hûrî bû bi bêhn û miskê Tatar e

Eger bête li bazarê letîfa şeng biha nîne  
 Zuleyxa dê bikit gorî du sed Yusuf mirêkar e

Belê Îsa û Musa û Zebîh û hem (Xelîlullah)  
 Heqîqet ew gul in emma ne şubhê Şahê Kubar e  
 (Haşimî, 1969, r.51-2)

Di encamê de, em dikarin bibêjin ku Seyîd Qedrî di helbest û nêrîna xwe ya tesewufî de peyrewê hizr û helbesta Melayê Cizîrî bû. Ji aliyekî din, ji vê danberhevkirina me derket ku kevneşopîya hizr û edebiyata Kurdî heta roja me bi destên alim û helbestvanên wek Melayê Cizîrî û Seyîd Qedrî bênavber hatiye domandin.

### 3.4. Nirxandina Hellacê Mensûr

Hellac di felsefeya Îslamê de damezrînerê du têgeh û fikrên nû û balkêş e. Ew têgeh û fikr “rasteqîna/heqîqeta Muhemmediye” û “ene’l-Heq” in. Zanyarên Îslamê yên muteesib ên wê deme ev têgeh li dijî Îslamê dîtî û Hellac bi kuştina wî ceza kirin. Li gorî wan, ev fikr, nemaze ya dawî, wateya wan ittihad û hulûl (Doru, 2012, r.143-4) e, wate yekbûna Xuda û alemê ye. Lê Mela fikren Hellac ji bo wehdetu’l-wucudê wek manîfestoyekê dibîne. Mela, di Dîwana xwe de du caran bi erênî behsa Hellac dike. Di van malikan de dibêje:

Hostayê ‘îşqê dil hevot ser ta qedem hingî disot  
 Remza enelheq her digot bawer bikin Mensûr e dil  
 (Cizîrî, 2009, r.364)

Ji enelheq bi lebên le'li xeberdari buwîn  
Bi gulaba serê zulfa xwe te Mensûri kirin  
(Cizîrî, 2009, r.384)

Li gorî Mela, fikrên Hellac bi îttihad û hulûlê nayên şîrovekirin. Ji ber ku di îttihad û hulûlê de du zat hene. Lê di fikra wehdetu'l-wucûdê de du zat tunene. Wekî me di serî de jî gotî, li hemberî zatê Xuda çî otonomiyek cuda tune. Mela fikren Hellac ji bo wehdet û yekîtiya zatê mutleq bi kar tîne û pesnê Hellac dide. Di hizra Kurdî de heya tevgera Xalidîtiyê fikr û ramanên Hellac bi erênî hatine nixandî. Eynu'l-Qudat, Mele Camî û hwd. Xalidîti wek şaxek ji terîqeta Neqşebendî di nav formên Îslama skolastîk û formên şerîetê de xwe vesaz kir û di demeke kurt de li Kurdistanê û heremên din belav bû. Damezrînerê vê êkolê Mewlana Xalidê Şehrezorî bû û bi kesayetiya xwe ya şoreşkerî û karîgerî bîr û baweriya Kurdî kir bin tesira xwe. Piştî Mewlana Xalid rewşenbîr û helbestvanên Kurd ên di medresa û dergahên terîqetê de nekarîn ji çembera vê fikra nû derkevin. Piştî vê guhertinê êdî fikr û ramanên Hellac bi nerênî hatin nixandî. Yek ji wan helbestvanan jî Seyîd Qedriyê Cizîrî bû. Di helbestekê de dibêje:

Sirê imkan ji seraperdeyê lahût me didî  
Tu li halê şehê Mensûrê Helac pê nekevî  
(Haşimî, 1969, r.69)

#### 4. Encam

Melayê Cizîrî di hizra Kurdan de xwedî roleke mezin e. Hem ji aliye ziman û wêje hem jî ji aliye fikr û raman ve gelek şair, rewşenbîr û zanyarên Kurdan, di bin bandora Melê de mane. Dîwana wî ji bo edebiyata klasîka Kurdî û ji bo felsefeya tesewufa di zimanê Kurdî de weke *opus magnum* (*şaheser*) tê dîtin. Hemû alimên Kurdan yên di medreseyan de û derwêşên di dergah û tekyayan de ji dîwana Mela sûd girtine. Gelek helbestvanên Kurdan yên klasîk û yên modern bûne şakirdên Mela. Seyîd Qedri Haşimî jî yek ji wan şakirdên Melayê Cizîrî ye.

Seyîd Qedri di terz û şeweya xwe de Mela wek ustadekî dibîne. Ji ber vê, Seyîd Qedri di dîwana xwe de li ser çend helbestên Melê texmîs û tesdîs jî nivîsîne. Lê ji bo vê xebata me aliye hizrî girîngtir e. Lewra, me bandora Mela li ser dîwana Seyîd Qedri bi çend hêlan berpêş kir. Weke ku hate dîtin, Seyîd Qedri di nêrîna xwe ya tesewufî de gelek caran wek Mela xwe nişan dide. Fikrên xwe yên di derheqê mijarên felsefî, tesewufî û zanistî de di nêrîta hizrî de li ser şeweya Mela tîne ziman. Seyîd Qedri di meseleya wehdetu'l-wucûdê de û di mijarên wekî yekîtî, evîn û insan ku bi vê meselê re têkildar in şopînerê Melayê Cizîrî ye. Lêbelê, Seyîd Qedri di hemû nêrînan xwe de bi Mela re ne giredayî ye. Ji ber ku Mela û Seyîd Qedri di du serdemên

cuda de jîyane. Serdema Seyîd Qedrî ji aliyê tevgerên tesewufî ve pir taybet bû. Di vê serdemê de terîqeta Xalidî bi hemû girîngiya xwe belav dibû û ew terîqetên din dixistin bin bandora xwe. Vê terîqetê di fikr û ramana xwe ya taybet de dixwest ku tesewuf di bin qontrola fiqh û şerîetê de be. Lewra Seyîd Qedrî, wek şêxekî terîqeta Xalidî, di hin meseleyên bi gengeşî de, ji şopînerên berê yê vê terîqetê cuda difikirî. Eger em nimûneyekê bidin, Seyîd Qedrî di meseleya itîhad û hulûlê de wek Mewlana Xalidê Şehrezorî, ku damezrînerê terîqeta Xalidî bû, difikirî. Lewra Seyîd Qedrî di nirxandina Hellacê Mensûr de li hember Mela tevdigere. Dema Mela, Hellacê Mensûr wek ustadekî wehdetu'l-wucûdê dibîne, Seyîd Qedrî ji Hellacê Mensûr rexne dike û wî hêjayê şopîneriyê nabîne. Em dikarin bibêjin ku Mela di felsefeya xwe de weke mutefekirekî azad tevdigere, lêbelê Seyîd Qedrî carinan bi her çar lepkan bi prensîbên terîqeta Xalidîtiyê digire.

## 5. Çavkanî

- Acar, H. (2012). Seyîd Qedrîyê Cizîrî û Diwana wî ya Kurdî. *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre*, İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi, r. 291-304.
- Adak, A. (2014). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*. İstanbul: Nûbihar.
- Bingöl, A. (2008). *Kulîlkên Baxê Botan*. İstanbul: Enstîtuya Kurdî ya Amedê.
- Cizîrî, M. A. (2009). *Dîwan*. (O. Tunç, Werger). İstanbul: Nûbihar.
- Doru, M. N. (2012). *Melayê Cizîrî*. İstanbul: Nûbihar.
- Haşimî, S. Q. (1969). *Dîwana Irfan*. İstinsax: Ebdurrehman Erzen.
- Kaya, S. (1996). *Gönül Sultanları ve Hak Sohbetleri*. Ankara.
- Yaşın, A. (2011). *Tarih, Kültür ve Cizre*. İstanbul: Kent.

## Extended Abstract

The role of Mullah Ahmad al-Jazarî in the history of Kurdish thought and literature is remarkable. Many Kurdish scholars, poets and wise were under the influence of al-Jazarî. In that respect, Jazarî's work, *al-Dîwân*, was examined in Kurdish madrasahs and lodges, almost as a holy text, throughout centuries. We can say that no any Kurdish poets who was not influenced by al-Jazarî. One of these poets was Sayyid Qadri Hashimî. He was from the center of culture, art and wisdom, *al-Jazîra*, like al-Jazarî. While Hashimî deals with the literary methology like *Mela* and takes into consideration many issues of *Tasawuf* as a follower al-Jazarî, he shows us his remarks on some special issues like union, incarnation and his approach to *Hallaj Al-Mansûr* as a representative of *Khalidî Tariqah*. The aim of this paper is to compare Jazarî with Hashimî in the context of sufi thought.

Hashimî, wrote three *takhmîs* (fivefold) and one *tesdîs* (senary) on some poems of al-Jazarî. This point is the clearest evidence of al-Jazarî's influence on Hashimî's poem. On the other hand, we can see many similarities between their *Dîwans* in terms of *sûfî* thought.

According to them, the origin of existence is union. In this context, the external world is a phenomenon of absolute existence. Therefore we can see multiplicity in external world but in reality, there is an absolute union behind of all things. This point of view is named as "the unity of existence" (*wahdat al-wujûd*) that was systematically disclosed by *Muhyiddîn Ibn Arabî*.

One of the most important issues of *tasawuf* is the "perfect man (*însan al-kâmil*)". Our both two thinkers consider human being as a mirror of absolute beauty. In their opinion, human is not an material sum. Contrarily, human includes all divine features in its inner. Although human is a mirror of divine essence, attributes and names, it has not a separate autonomy. From this point, human is a metaphor against the truth of divine.

The other issue of *tasawuf* is love. It is distinguished into two parts as true love and metaphorical love. In al-Jazarî and Hashimî thoughts, all of things in the external world symbolize metaphorical love. Namely, every object that we see in the external world is a step throughout the road towards the truth. Therefore, we can not ignore the external world because it help us to reach truth. In other words, the truth can not be considered without metaphor.

Even though many similarities between Jazarî and Hashimî's works, in terms of literary and the general view of *tasawuf*, there are many differences between two poets in terms of some specific issues on *sûfî* thought. For example Hashimî thinks differently on the unity between God and human that is named as '*al-ittihâd*' and on incarnation that is named as '*khumûl*'. On the other hand, he does not deal with

Hallaj al-Mansûr as a follower of truth and wahdat al-wujûd unlike Jazarî. He criticizes Hallaj and consider his thought unworthy. On these specific issues of tasawuf, he generally follows his sûfî order namely Khalidî-Nakshibandî tariqah. This point shows us the possibility of differences between two Kurdish-sûfî-sunnî thinkers as well as similarities. In addition, the alteration of sûfî thought among Kurds from al-Jazarî to Hasimî.